

MELETIJO PIGO *DIALOGO* DEDIKACIJOS ADRESATAS

Kristina Svarevičiūtė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros asistentė

XVI a. pabaigoje – XVII a. Vilniaus stačiatikių gyvenime svarbi vieta priklausė Švč. Trejybės brolijai, vėliau vadintai Šv. Dvasios brolija. Ši organizacija vienijo pasauliečius ir dvasininkiją, rūpinosi religijos, švietimo ir socialiniais savo narių reikalais, globojo ligonius, rėmė vargšus ir neturtingus savo narius. Brolija turėjo savo kunigus ir, kol pasistatė savo cerkvę, turėjo teisę laikyti mišias Švč. Trejybės cerkvėje. Būdama juridiškai savarankiška ir ekonomiškai stipri, brolija vaidino svarbesnį vaidmenį nei katalikų brolijos¹. Jos veikla ypač sustiprėjo religinės unijos akivaizdoje, nes vienas iš pagrindinių tikslų buvo puoselėti ir remti stačiatikybę, organizuoti švietimą ir leisti knygas.

Pirmos brolijos spaustuvės knygos pasirodė 1596 m., iškart buvo išleistos net septynios knygos, trys iš jų buvo skirtos mokyti rašto. Pirmą buvo siekiama parengti skaitytoją, o paskui pradėta leisti įvairesnės tematikos dažniausiai religinio pobūdžio knygas. Per vienus metus išleistas septynios knygos rodo gerą spaustuvės pasirošimą ir didelį užmojį². 1596 m. išėjo ir pir-

¹ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, 126.

² Vilius Užtupas, „Vilniaus Rusų brolijos spaustuvė“, *Knygotyra* 6 (13), 1979, 85–96; Александр Анушкин, *На заре книгопечатания в Литве*, Вильнюс: Минтис, 1970, 164–193

moji Vilniuje išleista graikiška knyga *Διάλογος Ὁρθόδοξος χριστιανός. Τοῦ Μακαριωτάτου καὶ παναγιωτάτου πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Μελετίου. Ἐν Βυλίνῃ ἀφ' ἑς. Μηνὶ ἰουλίου λά.* (toliau – *Dialogos*). Švč. Trejybės brolijos mokyklos parengta graikiška knyga įdomi savo struktūra. Pagrindinė knygos dalis – originalus Aleksandrijos patriarcho Meletijo Pigo kūrinys, skleidžiantis stačiatikybės tiesas, tačiau, be jo, knygoje yra ir šio patriarcho biografija, dedikacinis laiškas ir keletas kitų tekstų, susijusių su *Dialogo* parašymo istorija. Visa ši medžiaga padeda suvokti knygos leidimo aplinkybes, priežastis ir Aleksandrijos patriarchijos bei LDK stačiatikių ryšius. Šio straipsnio tikslas – išnagrinėjus pirmosios Vilniuje spausdintos graikiškos knygos dedikacinį laišką, įvardyti dedikacijos adresatą.

Pirmųjų spausdintų LDK knygų prakalbos dažnai yra pati originaliausia knygos dalis. Poezijoje ir mokslo pasaulyje vyravo lotynų kalba. Slavų kalba, kitaip nei lenkų, „gana taikingai gyvavo ir šalia lotynų, per daug nesibraudama į jos literatūrinį monopolį“³. Slaviškai rašytos III Lietuvos Statute (1588) Leono Sapiegos prakalbos laikomos „vieninteliu ryškiu tokio literatūrinio fakto pavyzdžiu“⁴.

³ Regina Koženiauskienė, *XVII–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, 19.

⁴ *Ten pat*, 19–20.

To meto bažnytinėje slavų literatūroje taip pat galima rasti dedikacijų ir panegirikų, tik jų nėra tiek daug kaip lotyniškuose leidiniuose. Žinoma, yra ir knygų be prakalbų, kitos knygos išlikusios be pirmųjų puslapių. Tačiau daugumoje jų yra bent trumpos prakalbos, kai kuriose ir dedikacijos.

Dialogo leidėjai ir dedikacinio laiško autoriai

Dedikaciniai laišakai nuo Antikos laikų buvo rašomi siekiant išdėstyti programą. Jie prasideda pasveikinimu ir įžanga, vėliau stengiamasi užsitikrinti palankumą, tik tada pereinama prie pasakojimo ar prašymo, po kurio eina pabaiga. Laiškų rašymui universitetinėse studijose buvo skiriama daug dėmesio. Buvo būtinas retorikos išmanymas ir psichologijos bei logikos žinios, taip pat tekste buvo būtinos citatos. LDK dažni eiliuoti, neretai aukštojo stiliaus dedikaciniai laišakai, priskiriami proginės poezijos žanrui. Mažąją Lietuvoje dedikacijų tradicija kiek kitokia, jos paprastesnės ir šiltesnės⁵.

LDK stačiatikių dedikaciniai laišakai taip pat nėra pompastiški. *Dialogo* dedikacinis laiškas yra nedidelės apimties, santūrus ir subtilus, tačiau atitinka pirmiau minėtos kompozicijos modelį. Autoriais įvardijami Švč. Trejybės rusų brolijos akademijos mokiniai, besimokantys graikų kalbos. „Rusų“ čia vartojama vietoj „stačiatikių“. Jau pirmame sakinyje yra minimas akademijos rektorius Kirilas Lukaris, beje, pavartotas transliteruotas lotyniškas žodis *ρέκτορας*. Abu šie faktai – brolijos mokykla vadinama akademija, o jos vadovas rektoriumi – rodo, kad mokykla pretendavo į aukštosios mokyklos statusą. Reikia paminėti, kad „kiek mums žinoma, brolijų mokyklų egzistavimo pirmajame etape,

⁵ Koženiauskiene, 20–22.

tai vienintelis žodžio „akademija“ prie brolijos mokyklos pavartojimo atvejis“⁶.

Būsimasis Konstantinopolio patriarchas Kirilas Lukaris 1596 m. buvo archimandritas, Aleksandrijos patriarcho egzarchas. Gyveno ir dirbo Vilniuje ir parengė spaudai savo giminaičio ir patrono Aleksandrijos patriarcho Meletijo Pigo kūrinių. Manoma, kad Lukaris yra ir knygoje esančios Meletijo Pigo biografijos autorius. Lukaris gimė 1572 m. Kretoje, 1589–1592 m. studijavo Paduvos universitete. Pigas daug dėmesio skyrė LDK stačiatikiams, ketino pats atvykti į šiuos kraštus, tačiau, neturėdamas galimybių tai padaryti, atsiuntė savo atstovą Kirilą. Šis kuriam laikui pasiliko LDK, važinėjo po kraštą, dirbo Vilniuje brolijos mokykloje, 1596 m. sausį Lukaris buvo Ostroge, yra minimas kaip Meletijo Smotrickio mokytojas. K. Charlampovičius pabrėžė, kad *Dialogo* dedikacijoje Kirilo Lukario vardo paminėjimas yra svarbus, nes patvirtina, kad jis dirbo Vilniuje būtent 1596 m. vasarą, o ne 1594 ar 1595 m., kaip buvo manoma anksčiau⁷. Kartu su Konstantinopolio patriarcho egzarchu Nikiforu kaip patriarchų atstovai 1596 m. spalį dalyvavo bažnytiniame Brastos sinode, po kurio Lukaris nebegrįžo į Vilnių, o vyko į Ostrogą ir labai greitai į Aleksandriją. 1600 m. grįžo su Pigo laišku karaliui Zigmantui Vazai, kuriame buvo prašoma paramos ortodoksų bažnyčiai. Dėl Pigo ligos Lukaris buvo priverstas iškart išvykti, o po Pigo mirties tapo patriarchu ir Aleksandrijos patriarchijai vadovavo iki 1620 m. Nuo 1620 iki 1638 m. su nedidelėmis pertraukomis buvo Konstantinopolio patriarchu. Pasikvietęs iš Londono žino-

⁶ К. Харлампович, *К истории Западно-Русского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования*, Вильна: тип. Св. Духовского Братства, 1897, 55.

⁷ *Ten pat*, 55.

mą leidėją Nikodimą Metaksa, 1627 m. įkūrė pirmąją Osmanų imperijos teritorijoje graikišką spaustuvę⁸. Lukaris vienas iš ryškiausių ir prieštaringiausių postbizantinio laikotarpio patriarchų. Penkis kartus jam teko sėstis į patriarcho sostą ir tiek pat kartų jį palikti, jis buvo kaltinamas kalvinizmu ir stačiatikių dogmatikos nesilaikymu. 1638 m. turkų valdžios buvo nužudytas. Būdamas patriarchu jis daug dėmesio skyrė švietimui kaip ir ką tik baigęs studijas, būdamas Aleksandrijos patriarcho egzarchu, atvykęs į Vilnių skleisti stačiatikių bažnyčios tiesų ir mokyti jaunimo.

Dedikacijos adresato problema

Dedikacijos LDK buvo rašomos mecenatams, didikams, patiems autoriams ir leidėjams dažniausiai panegirikos forma. Kalbėdami apie *Dialogą*, negalime pamiršti, koku metu knyga pasirodė – religinės polemikos įkarštyje. Tuo metu vis stiprėjantis Rytų krikščionių bažnyčios puolimas ir unijos propagavimas visuose visuomenės ir bažnyčios sluoksniuose ir paskatino išleisti šią knygą.

Dialogo dedikacinio laiško autoriai kreipiasi į poną Joną: ΤΩ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΩ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΙ ΑΡΧΟΝΤΙ ΚΥΡΙΩ ΙΩΑΝΝΗ, ΤΩ ΜΕΓΑΛΩ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΗ. Jie prašo jo pagalbos sunkiais bažnyčiai laikais, žino, kad bus išklaudyti, vertina pono išsilavinimą ir pamaldumą ir siekia jo draugystės. Taip pat laiške yra pristatomas ir knygos autorius Aleksandrijos pa-

triarchas ir pabrėžiamas jo kūrinių poreikis, autoriai žino apie reikšmingiausią Meletijo kūrinį *Στρωματεύς*. Laiške dėmesys sutelktas į du asmenis – poną Joną ir Meletijų Pigą (į pastarąjį todėl, kad jis yra *Dialogo* ir kitų mokiniams reikalingų knygų autorius, o iš pono Jono mokiniai laukia draugystės, palankumo ir pagalbos jiems ir „esančiai pavojuje“ bažnyčiai). Stačiatikių Bažnyčiai gresiantis pavojus nekonkretinamas, tačiau galima spėti, apie ką kalbama bažnytinės Brastos unijos išvakarėse.

Adresato pavardė nenurodoma, tik vardas Jonas. Adresatas įvardijamas trimis bendriniais daiktavardžiais ir trimis būdvardžiais. Jei be sunkumų išverstume bendrinius daiktavardžius, gal galėtume nustatyti asmenį, tačiau daiktavardžiai nėra vienareikšmiai. Tik κύριος, t. y. ponas, nekelia jokių sunkumų. Antrojo daiktavardžio ἄρχων (n. gr. ἄρχοντας – semantiškai beveik nepakitęs, reikšmė kiek prasiplėtusi) tekste aptinkamas vns. dat. ἄρχωντι. Ἄρχων graikų kalboje reiškia: 1. valdovą, hegemoną, pareigūną, 2. kilmingą ir turtingą žmogų (t. y. – poną, didiką)⁹. Stačiatikių slavų kraštuose nuo seniausių laikų ἄρχων koreliavo su žodžiu князь (1. kunigaikštis, 2. kilmingas, turtingas žmogus, artimas valdovui)¹⁰. Turint omenyje graikiškas realijas, ἄρχων dažnai verčiamas tiesiog „ponas“. Tai gerai iliustruoja 1588 m. birželį Konstantinopolio patriarcho Jeremijo II rašto dėl vyskupo Gedeono Balabano ekskomunikacijos Vakarų Rusios greitraščio variantas¹¹. Aktų leidėjai nurodo, kad

⁸ Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια 6, Διεύθυνση εκδόσεως Γεώργιος Α. Χριστόπουλος; Ιωάννης Κ. Μπαστιάς, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α. Ε. Εταιρία ιστορικών εκδόσεων, 1986, 119; Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453–1669) Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία Γ', Διεύθυνση εκδόσεως Γεώργιος Χριστόπουλος, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α. Ε. Εταιρία ιστορικών εκδόσεων, 1974, 129–131; Χρυσοστόμος Α. Παπαδόπουλος, Ο Κύριλλος Λούκαρις, Αθήνα, 1939.

⁹ Δ. Δημητράκου, Το μέγα λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, II, Αθήναι: Εκδοτικός οίκος Δημητράκου Α. Ε., 1936, 1023.

¹⁰ И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка I, Москва: Гос. Изд. Иностран-ных и национальных словарей, 1958, 1397–1402.

¹¹ Акты относящиеся к истории Западной России собранные и изданные Археографическою комиссиею 4 1588–1632, Санкт Петербург: тип. Эдуард Праца, 1851, Nr. 5, 6.

graikiškame originale kreipinyje „Благого-вейные иереи, честные панове Львовский, Каменецкий и Галицкий“ „панове“ išvers- ta „ἄρχοντες т. е. градоначальники“. XVI a. pabaigoje verčiant raštą miestų valdžios atsto- vai buvo pavadinti tiesiog ponais.

Trečiasis bendrinis daiktavardis *πραγμα- τευτής* kelia sunkumų, tačiau būtent jis yra es- minis. Vieni žodynai nurodo mažiau reikšmių, kiti daugiau, bet visuose jos gana skirtingos. G. W. H. Lampe's patristikos žodyne skaitome: *πραγματευτής* – *trade, commercial, traveller, agent*¹². H. G. Liddelio ir R. Scotto graikų–an- glių kalbų žodynas pateikia tokias reikšmes: „agent or official of religious quib“¹³. D. Dimit- rako aiškinamasis graikų kalbos žodynas nuro- do dvi reikšmes: 1. kieno nors įgaliotas asmuo ar pareigūnas (*πράκτωρ* sinonimas), 2. pirklys¹⁴, pateikdamas įvairių pareigybių pavyzdžių, ro- dančių platų pareigybių spektrą: Ptolemajo at- stovas, karaliaus pasiuntinys, diplomatas ir kt.¹⁵

Pirma vertėtų pažiūrėti į patį dedikacijos tekstą, nustatyti ir įvardyti šios dedikacijos pak- skirtį ir tik tada versti žodį *πραγματευτής*. Tiki- miausia, kad *Dialogo* dedikacijos adresatas Jo- nas yra arba pirklys (jei adresatas yra mecena- tas), arba pareigūnas (galimi įvairūs dedikaci- jos tikslai). Jei adresatas pareigūnas – tai už- imantis aukštas pareigas, nes graikų tradicijoje vadinti tik vardu yra įprasta imperatorius, dva- sininkus ir labai aukštus valstybės pareigūnus, kurie yra visiems žinomi ir be pavardės. O šia-

me tekste dar yra būdvardis *μέγας* (*πραγμα- τευτής*), t. y. didysis. Manychiau, kad šis dedikaci- nis laiškas skirtas aukštas pareigas turinčiam ir visiems gerai žinomam asmeniui, be to, būdvar- dis *didysis*, įeinantis į pareigybės pavadinimą, vartojamas tiesiogine reikšme, o ne perkeltine, norint parodyti, koks adresatas yra svarbus.

K. Charlampovičius, pirmą kartą rašydamas apie *Dialogą*, mini, kad knyga adresuojama „некоему Иоанну“¹⁶. Po metų jis dar kartą grįž- ta prie šios temos, tačiau neišverčia žodžio *πραγματευτής*, tik atkreipia dėmesį į vertimo pro- blemą: „... в написанномъ ими по гречески посвящении книги някоему Иоанну ‘вели- кому прагматевту’ (τῷ μεγάλῳ πραγμα- τευτῇ?)“¹⁷. A. Anuškinas pažymi, kad knyga skir- ta „Владыке Иоанну“¹⁸, deja, neverčia viso kreipinio ir visiškai neanalizuoja paties teksto¹⁹. Žinoma, *Владыка* jis verčia graikiškąjį *ἄρχων*. Šalia rusiško *Владыка* neįmanoma įsivaizduo- ti *купец*. 2004 m. birželį Vilniaus universitete T. Veteikis apgynė filologijos daktaro disertaci- ją *Graikų kalbos studijos ir graikiškoji kūryba Lietuvoje XVI–XVII amžiuje*, kurioje aptaria- mas ir LDK stačiatikių švietimas bei *Dialogas*. Šioje disertacijoje nenagrinėjami visi graikiški stačiatikių tekstai, tačiau autorius pamini, kad *Dialogo* dedikacija adresuota pirkliui ir keliau- tojui Jonui²⁰.

¹⁶ Харлампович, 1897, 54.

¹⁷ К. Харлампович, *Западнорусские православ- ные школы XVI и XVII века: отношение их к ино- славным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви*, Казань: тип. Императорского Университета, 1898, 265.

¹⁸ Анушкин, 178–179.

¹⁹ A. Anuškinas turėjo tik pirmųjų knygos lapų nuo- traukas, iš kurių buvo sunku išskaityti tekstą, todėl jis išvertė tik keletą žodžių.

²⁰ Tomas Veteikis, *Graikų kalbos studijos ir graikiš- koji kūryba Lietuvoje XVI–XVII amžiuje* (daktaro di- sertacija), 2004, 136–137.

¹² G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: United Press, 1961, 1126.

¹³ Henry George Liddel, Robert Scott, *A Greek- English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1968, 1457.

¹⁴ Δ. Δημητράκου, *Το μέγα λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, 12, Αθήνα: Εκδοτικός οἶκος Δημητράκου Α. Ε., 1964, 6036,

¹⁵ Ten pat, 6036 *πραγματευτής* Πτολεμαίου, ten pat, 6039 βασιλικός πρᾶκτωρ, διπλωματικός πρᾶκτωρ.

Veiksmožodis *πραγματεβομαι* įvardija ne tik prekybininko veiklą. Jeigu manysime, kad knyga skiriama pirkliui, reikia sutikti, kad dedikacija yra skirta mecenatui. Tada tikriausiai ponui Jonui būtų dėkojama už jau suteiktą paramą.

Laiške prašoma pagalbos, bet nekonkretinami Bažnyčiai gresiantys pavojai. Čia katalikai nekaltinami ir neužsipuolami, kaip kituose tokio pobūdžio tekstuose, išlaikomas santūrus, mandagus tonas. Taigi laiškas gali būti skirtas ir ne stačiatikiui. Tekste yra ir bažnytinės, ir su klasiškine tradicija sietinos leksikos. Vertinamas žmogaus pamaldumas, kuris minimas net kelis kartus, išsilavinimas, gėris ir grožis išreikšti antikinės vertybės įkūnijančiu žodžiu *καλοκἀγαθία*. Klasikinį graikų palikimą primena ir sielos palyginimas su statula. Išsilavinimas ir *καλοκἀγαθία* yra bendros išsilavinusių katalikų ir stačiatikių vertybės, kurios galbūt sieja laiško adresatą ir autorius. Dedikacijos sakiniai ilgi, daug dalyvinių konstrukcijų, dažnas konjunktyvas. Ji pasirašyta kolektyvo, o ne vieno asmens. Žinoma, kreipimasis visų mokinių vardu yra reikšmingesnis ir daro didesnę poveikį. Konkretus laiško autorius galbūt neįvardytas siekiant išvengti nemalonumų. Kad šis trumpas tekstelis rašytas autorių kolektyvo, nelabai tikėtina.

Jeigu knyga būtų skiriama pirkliui, jis turėtų būti įvardijamas ir vardu, ir pavarde, nes turtingų pirklių jonų, simpatizuojančių stačiatikių bažnyčiai, galėjo būti daug, jau vien turint omenyje Švč. Trejybės brolijos narių gausumą: beje, tarp iškiliausių jos narių jokio Jono nėra. Meletijas Pigas *Dialogą* atsiuntė geram savo draugui, su kuriuo nuolat susirašinėjo, Lvoviškiui pirkliui Konstantinui Korniaktui (?–1603), kuris atidavė tekstą leisti. Konstatinas Korniaktas buvo vienas turtingiausių Lvovo gyventojų, mecenatas, todėl, jei buvo koks pirklys, kuriam derėjo skirti *Dialogo* dedikaciją, turėjo būti K. Korniaktas²¹.

²¹ D. Dimitrakopoulos mini, kad K. Korniaktas Lvovo stačiatikių bažnyčios statybai skyrė 4 000 kronų.

Kad „ponas Jonas“ nebuvo mecenatas, leidžia manyti ir brolijos finansų administravimo sistema. Brolijos nariai nuolat aukėjo pagal savo galimybes, bet tai buvo daroma nuolatos. Brolijoje buvo daug didikų, po mirties kai kurie jos nariai jai palikdavo palikimą. Brolijai buvo padovanota daug pastatų, taip pat buvo ir ne brolijos narių aukų. Visi šie pinigai patekdavo į kasą, ir vėliau visi sprendavo, kaip juos panaudoti. Išlaidų buvo daug – ir prieglaudos išlaikymas, ir ligoniai, neturtingų broliukų laidojimas, atlyginimai dvasininkams ir mokyklos bei spaustuvių išlaikymas. Tai padaryti galėjo tik turtinga ir gerai organizuota brolija. Pats aukų administravimo mechanizmas dėl knygos adresavimo pirkliui kelia abejonių. Negalime pamiršti, kad brolijos spaustuvė yra viena iš pirmųjų spaustuvių Lietuvoje, priklausiusių ne vienam didikui (būtent tokių spaustuvių knygoms buvo labai svarbūs mecenatai), o daugelio žmonių kolektyvui²². Reikia manyti, kad 1596 m. bažnytinė polemika brolijai buvo ypač aktuali, ir ji tikrai skyrė iš savo kasos pinigų tokiam leidiniui.

Vienas žinomiausių stačiatikių religijos ir bažnyčios pranašumą įrodinėjančių veikalų, parašytas jau po Brastos unijos, kaip atsakymas į kataliko Petro Skargos poleminių veikalą *O jedności Kościoła Bożego*, suteikęs naują postūmį stačiatikių ir katalikų polemikai, yra Christoforo Filareto *Apokrisis*, išleistas 1597 m. Vilniuje, Švč. Trejybės brolijos spaustuvėje. Ši knyga parašyta lenkiškai, buvo išversta ir 1599 m. išleista rusėnų kalba²³. Jos autorius Martynas Bronneviskis pasirašė slapyvardžiu²⁴, bijodamas val-

²² Užtupas, 94.

²³ Mums buvo prieinamas 1599 m. rusėniškas vertimas: Христофор Филарет, *Апокрисисъ albo о(т)поведь (зѣтъ)на книжки о съборе берестейскомъ, именемъ людей старожитной релли (набоже(н)стве) греческой*, Вильно, 1597.

²⁴ Анушкин, 180.

džios ir Katalikų Bažnyčios, kurios pozicijos buvo labai sustiprėjusios, nemalonės. *Apokrisis* prasideda dedikacija. Knyga yra skirta kanceliariui ir didžiajam etmonui Jonui Zamoiskiui. Aukštas pareigas užimantis katalikas, garsėjantis savo religine tolerancija ir simpatija stačiatikiams, turėjo apsaugoti knygą nuo katalikų rūstybės, tiksliau, ne jis pats, o vien jo vardo paminėjimas, susilpninti oponentų reakciją ir „apsaugoti knygą nuo sunaikinimo“²⁵, jos leidėjus – nuo galimų padarinių. Dedikaciniame laiške yra užsimenama ir apie Zamoiskio stačiatikius protėvius. Iš 1598 m. spalio 30 d. Jono Zamoiskio laiško Ipatijui Pociėjui matome, kad jis pats apie tos knygos buvimą sužinojo tik po metų ir net neaišku, ar ją skaitė²⁶.

Kad stačiatikių poleminei literatūrai buvo reikalinga apsauga, liudija šis faktas: 1610 m. brolijos spaustuvė buvo uždaryta dėl to, kad išleido poleminę Meletijo Smotrickio knygą lenkų kalba *Θρηνος το ιεστ Λάμεντ*, palaikančią stačiatikių bažnyčią. Zigmantas Vaza uždraudė šią knygą parduoti ir pirkti, o miesto vaitui ir magistratui įsakė knygas konfiskuoti. Redaktorius Leontijus Karpovičius buvo pasodintas į kalėjimą. Taip baigėsi pirmasis šios leidyklos gyvavimo etapas²⁷.

Apokrisis išleistas toje pačioje spaustuvėje kaip ir *Dialogas* netrukus po pastarojo leidimo. Yra žinoma, kad M. Bronevskis bendravo su Kirilu Lukariu²⁸. Abi knygos ta pačia tema, skiriasi tik jų forma. Manychiau, *Dialogo* dedikacijos tikslas yra lygiai toks pats kaip ir *Apokrisis* de-

dikacijos, t. y. knygos apsaugojimas, o *Dialogo πραγματευτής* Jonas ir *Apokrisis* Jonas Zamoiskis gali būti vienas ir tas pats asmuo, tada *μέγας πραγματευτής* galime versti *didysis etmonas*.

Jonas Zamoiskis: asmenybė, ryšiai su stačiatikiams

Jonas Zamoiskis (1542–1605) Lenkijos didysis kancleris (nuo 1578 m.) ir etmonas (nuo 1581 m., nuo tų metų šios pareigos buvo skiriamos iki gyvos galvos), žinomas valstybės pareigūnas, politikas, taip pat kultūros veikėjas – mecenatas, mokyklų steigėjas. Patys geriausi jo, kaip politiko, metai buvo Stepono Batoro valdymo laikotarpis, kai jis buvo pagrindinis Batoro patarėjas politikos klausimais. Nors jo pastangomis Zigmantas Vaza atėjo į valdžią, jų pozicijos gana greitai išsiskyrė, taip pat ir dėl Zigmanto politikos religijos klausimu. Zamoiskis greitai tapo opozicijos karaliui lyderiu. Tačiau net ir nustojęs įtakos karaliui, 1595 m. ir 1600 m. jis pasireiškė kaip geras karo vadas.

Jonas Zamoiskis studijavo Paryžiuje, Strasbūre ir Paduvoje. Tėvo išauklėtas kalvinu, studijuodamas Italijoje perėjo į katalikybę. 1580 m. Zamoščėje, kur nuo seno buvo giminei priklausęs dvaras, davęs giminei pavardę, pradėjo kurti miestą. Nova Zamoščė greitai tapo regiono ekonominiu ir kultūros centru.

1595 m. Zamoščėje iš mokyklos išaugusios akademijos veikla buvo patvirtinta popiežiaus Klemenso VIII 1594 m. spalio 29 d. bule ir Zigmanto Vazos 1601 m. rugsėjo 23 d. privilegija. Akademijos darbą organizavo lvoviškis Simonas Simonovičius. Zamoiskis, kurdamas akademiją, atsisakė jėzuitų paslaugų, nes manė, kad šie neturėtų kištis į politiką. Tai buvo vienas iš pirmųjų bandymų, nors ir nepavykęs, atskirti mokslą nuo bažnyčios²⁹. Akademijoje buvo trys

²⁵ Николай Скабаланович, *Апокрисисъ Христофора Филалета*, Санкт Петербург, 1873, 1–20.

²⁶ *Ten pat*, 1.

²⁷ Užtupas, 90–91.

²⁸ *Polski słownik biograficzny* 2, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1936, 463.

²⁹ Харлампович, 1898, 127.

fakultetai: Filosofijos, Teisės ir Medicinos, ir tik 1648 m. buvo įkurtas Teologijos fakultetas³⁰.

Yra daug faktų, patvirtinančių Jono Zamoiskio ryšius su dvasininkais graikais. Pateikiame tik keletą pavyzdžių, susijusių su mūsų minimais asmenimis. 1588 m. Konstantinopolio patriarchas Jeremijas II, atvykęs į LDK, Zamoiskio buvo pakviestas ir viešėjo jo dvare Zamoščėje³¹. Konstantinopolio patriarcho egzarchą Nikiforą Zamoiskis turėjo pažinoti nuo Valakijos krizės laikų, nes abu buvo aktyvūs tų įvykių veikėjai³². Zamoščės akademijoje buvo dėstoma graikų kalba, ir Zamoiskis kvietė ir tikėjosi prikaltinti joje dėstyti Nikiforą, bet šis atsisakė. Aukštam stačiatikių bažnyčios dvasininkui buvo nepriimtinas darbas katalikiškoje akademijoje. Amžininko teigimu³³, šis atsisakymas buvo viena iš priežasčių, dėl kurių Nikiforas papulė Zamoiskio nemalonėn, šis „užsirūstino,

³⁰ Stanisław Łempicki, *Mecenat Wielkiego Kancelerza*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980, 33–63.

³¹ *Акты*, 1851, Nr. 149, 207.

³² П. Жуковичъ, „Къ вопросу о виновности экзарха Никифора, председателя Брестскаго православнога собора, въ турецком шпионстве“, *Христианское чтение Но 1*, Санкт Петербург: тип. А. П. Лопухина, 1899, 575–576; Михайль Кояловичъ, „Никифоръ, великий протосинкелль патриаршаго Константинопольскаго престола и экзарх Константинопольскаго патриарха въ западно-русской церкви“, *Странникъ* 4, Санкт Петербург: тип. Странникъ, 1860, 201–204.

³³ *Акты*, 1851, Nr. 149, „Apie 1600–1605 m. istorinė publicistine studija apie unijos pradžia ir plitimą Lietuvoje ir Vakarų Rusioje ir apie jos šalininkų veiksmus, parašyta Lvovo dvasininko, buvusio Brastos sinode dėl stačiatikybės apsaugojimo“. Deja, šios studijos autorius yra nežinomas, tačiau pagal istoriškai patvirtintų faktų ir įvykių aprašymą, jų neiškraipymą ir tikslumą galima daryti išvadą, kad jis pats aktyviai dalyvavo to meto įvykiuose ir jo žodžiais galima tikėti.

kadangi Nikiforas, būdamas Voluinėje etmono pakviestas pas jį dėl laisvųjų mokslų išplėtimo į Zamoščę, į kolegiją, pasididžiavo...“³⁴ Vėliau tai galėjo turėti įtakos etmono sprendimui teisti Nikiforą apkaltinus jį šnipinėjimu.

Lenkų tyrinėtojos J. Czerniatowicz parengtoje LDK XVI–XVII a. graikiškos poezijos antologijoje Zamoiskių pavardė minima keletą kartų, Jonas Zamoiskis taip pat minimas, tačiau graikiškai jo pareigos nėra rašomos, vartojamas tik lotyniškas variantas³⁵. J. Zamoiskis paminėtas keliuose graikų autorių tekstuose. Elasono arkivyskupas Arsenijas 1586–1588 m. dirbo Lvove, vėliau išvyko į Maskvą. Jo kūrinys *Κόποι και διατριβή τοῦ ταπεινοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου*³⁶, parašytas tarp 1590–1593 m. (ne vėliau kaip 1595 m.), skirtas Maskvos patriarchijos įkūrimui ir prasideda patriarcho Jeremijo II kelionės į Rusiją per Lenkiją ir Lietuvą aprašymu. Veikale jis mini Zamoiskį „εις μέγαν Ἰωάννην τε Λεχίας καντζηλέρην“, vartodamas konkretų *kancleris* ir neminėdamas pavardės³⁷.

K. Kriaro Viduramžių graikų dimotiki literatūros kalbos žodynas nurodo, kad lot. *cancelarius* graikiškai VI a. rašytas *κάγκελος*, o XVII a. tekstuose – *καντζιάριος*³⁸. Arsenijo tekste aptinkame formą su slaviška galūne.

³⁴ *Акты*, 1851, Nr. 149, 217.

³⁵ Janina Czerniatowicz, *Corpusculum poesis Polono-graeca. Saeculorum XVI–XVII(1531–1648)*, w Krakowie: Polska Akademia Nauk, 1991, 45, 121, 143.

³⁶ Kūrinio pavadinimo problematika plačiai aptariama Φώτιος Αρ. Δημητρακόπουλος, *Αρσένιος Ελασσόνος (1550–1616). Βίος και Έργο. Συμβολή στη μελέτη των μεταβυζαντινών λογίων της Ανατολής*, Αθήνα: Επιστημονική βιβλιοθήκη 1, MAGO, 1984.

³⁷ *Ten pat*, 35.

³⁸ Εμμανουήλ Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής Ελληνικής δημόδου γραμματείας 1100–1669*, Τ. Ζ', Θεσσαλονίκη, 1980, 191.

Metropolitо Dorotėja Monemvasiečio *Chronografe*³⁹, apimančiamе istoriją nuo pasaulio sutvėrimo iki 1629 m., kuris buvo išleistas 1631 m. Venecijoje, taip pat aprašoma Jeremijo II kelionė į Maskvą, o Zamoiskis kūrinyje vadinamas „ὁ ἐκλαμπρότατος κὺρ Ἰωάννης ὁ Ζαμόσκης ἤτον τότε νομοφύλαξ καὶ πρωτοστάτωρ Λεχίας“⁴⁰.

Manychiau, jog pirmoje Vilniuje leistoje graikiškoje knygoje Zamoiskio pareigos įvardijamos graikų kalbos žodžiu *πραγματευτής* graikakalbio, tikriausiai paties Lukario. Nors Lukaris šiame krašte dirbo neseniai, nėra abejonių, kad žinojo apie Zamoiskį kaip apie asmenį, į kurį galima kreiptis pagalbos, – apie tai skaitome jau pirmame dedikacinio laiško sakinyje. Be to, graikams buvo ypač svarbūs aukšti Lenkijos pareigūnai, nes „užsienio politika Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje buvo padalyta į įtakos sferas: Lenkiją domino pirmiausia santykiai su Turkija

ir Prūsija, o Lietuvą – santykiai su Maskva ir Švedija“⁴¹.

Sunku pasakyti, kokia kalba Lukaris bendravo Vilniuje kasdieniniame gyvenime. Yra žinoma, kad Nikiforas nemokėjo vietos šnekos ir Lenkijoje vykusiame teisme kalbėjo valakiškai, „kadangi Nikiforas nesuprato lenkiškai, trumpai jam tai atpasakojo valakiškai, o jis valakų kalba jiems atsakinėjo“⁴². Deja, ar suprato vietos šneką Lukaris, kol kas nežinome. Galima manyti, kad jam buvo pravarti lotynų kalba. Jono Zamoiskio archyvo dokumentai⁴³ rodo, kad didysis etmonas vadinamas gana įvairiai: *dux*, *ductor*, *capitaneus*, *campiductor*, bet dažniausiai *campiductor generalis* ir *magnus dux exercituum*. Du paskutiniai variantai galėjo turėti įtakos *μέγας πραγματευτής* atsiradimui graikiškame tekste. Kodėl buvo pasirinktas toks nekonkretus žodis, sunku pasakyti. Galbūt tam turėjo įtakos pati Zamoiskio veikla, kuri neapsiribojo tik karo vado postu. Gal žodyje *πραγματευτής* bandoma sujungti kanclerio ir etmono funkcijas.

³⁹ Dorotėjas Monemvasietis – išgalvotas asmuo. Chronografas buvo sudarytas remiantis įvairiais šaltiniais, jis ilgai buvo populiarus istorijos vadovėlis graikams ir kelis kartus buvo perleistas. Plačiau apie tai Lίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, ΙΑ΄ έκδοση 2001, 63.

⁴⁰ Κ. Ν. Σαθά, *Βιογραφικόν σχεδίασμα περί του Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ (1572–1594)*. Ἐν Αθηναίς: Α.ΚΓΕΝΑ καὶ Σ. Οικονόμου, 1870, Θεσσαλονίκη: Παν.Σ. Πουρνάρα, 1979, 22–23.

⁴¹ Mečys Jučas, „Seimai ir seimeliai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, 631.

⁴² *Акты*, 1851, Nr. 149, 218.

⁴³ Józef Siemieński, *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Tom III 1582–1584*, Warszawa: W. F. Wyszyńskiego, S-ki, 1913.

THE ADDRESSEE OF THE DEDICATION OF MELETIOS PIGAS' *DIALOGUE*

Kristina Svarevičiūtė

S u m m a r y

The dedicatory letter of Meletios Pigas' *Dialogue* published in the printing-house of Vilnius Orthodox Holy Trinity brotherhood in 1596, is addressed to ΤΩ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΩ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΙ ΑΡΧΟΝΤΙ ΚΥΡΙΩ ΙΩΑΝΝΗ, ΤΩ ΜΕΓΑΛΩ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΗ. The name of the addressee is not specified, and the term *πραγματευτής* is polysemantic, and the identity of that person is still not established. He could have been a merchant or a high official. Having evaluated the poly-

semy of the term, the purpose of the dedication and the circumstances under which the book was published, the conclusion was drawn that *πραγματευτής* is a high official, and mentioning his name would serve as a protection for the book. The brotherhood traditions of publishing and other Slavonic as well as Greek texts enable to suppose that the *Dialogue* is dedicated to Chancellor and Hetman of the Great Duchy of Lithuania Jonas Zamoiskis.

Gauta 2006-09-11

Priimta publikuoti 2006-10-20

Autorės adresas:

Klasikinės filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT- 01513 Vilnius

El.paštas: kristina.svareviciute@flf.vu.lt

P r i e d a s

Prakilniajam ir didžiadvasiam ponui

didžiajam *etmonui*, ponui Jonui⁴⁴

Graikų kalbos mokiniai

Švenčiausios, vienesmės, įkvepiančios gyvybę ir nedalomos Trejybės

Rusų brolijos Akademijoje, Vilniuje

Dievo išganymo [linkime]

Daug gero esame girdėję apie tavo kilnumą iš kitų ir iš pamaldžiojo ir išsilavinusio mūsų rektoriaus, pono Kirilo Lukario, Švento Aleksandrijos sosto sinkelo, nepaprastai šlovinančio tavo kaliokagatiją ir karštą tikėjimą. Būtų galima pasakoti ir daugiau, jei nesidžiaugtume širdies gilumoje tavo sielos vaizdą kaip statulą nešiodami.

Kad turėtum to mažą įrodymą, šitą Dialogą, kurį palaimintasis ir išmintingasis Aleksandrijos patriarchas parašęs mums paskelbė, mūsų sielų naudai, išspausdintą tokiam vyrui, tau, be abejo, dovanojame. O pats, labai prašome, mums tuo pačiu atsilygink, ir mus, prie tavęs prisiliejusius,

---

⁴⁴ Dėkoju dr. T. Veteikiui už pateiktas naudingas pastabas ir pasiūlymus dėl teksto vertimo. Vertimas pagal Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés en grecs par des grecs aux XV e et XVI e siècles*, 1885, t. 2, Paris, Nr. 218, 118–119. Vertimo versija galbūt nėra galutinė. Tikiuo-

si, kad ši publikacija paskatins gilintis į šį tekstą. Mano naudotą E. Legrando paskelbtą dedikacijos tekstą reikėtų palyginti su vienintelio originalo egzemplioriaus tekstu, galbūt tai padėtų išaiškinti prasminių niuansų turinčias vietas.

draugiškai priimk, kad nenuliūdintum mokinių meilės⁴⁵ ir rūpintis mumis nesiliautum, nes juk reikia mums ir vėl palaimintojo Aleksandrijos patriarcho, pono Meletijo pagalbos – negalinčio vieno pas mus atvykti – ir kitų išsilavinusių ir mokytų žmonių, ir kitų svarbių ir išmintingų jo kūrinų, o ypač *Kilimo*⁴⁶, knygos, turiu omenyje, kurioje, kaip mums minėjo verti pasitikėjimo [asmenys], tikėjimo dalykai šviesiau už saulę atskleidžiami, kad greitai iš mūsų neatimtų [tikėjimo].

Mes nors ir dažnai to per laiškus jo šventenybės prašėme, tačiau negavome ko prašėme, ar bent kokio nors atsakymo⁴⁷, o to priežastis, manome, yra didelis atstumas.

Dėl to meldžiame arčiau tavęs esančios kaliokagatijos, ir kad nesiliautum siųsti [laiškų] jo Šventenybei kuo dažniau, ir prašytum to paties mūsų vardu.

Ir gerai žinome, kad vis dėlto būsi išklaustyta, mums ir visai Bažnyčiai, esančiai pavojuje ir kiek įmanoma kariaujančiai su priešų antplūdžiais, didžiai pagelbėsi. O mes savo ruožtu pažadame dar kartą tavo kilnumui amžiną malonę pripažinti. Lik sveikas.

Iš Vilniaus, Metageitnijono 20, 1596

---

⁴⁵ Φίλτρον bažnytinėje leksikoje dažnai reiškia dieviškąją meilę.

⁴⁶ Garsus Meletijo Pigo kūrinys.

---

⁴⁷ Dažnai LDK stačiatikių brolijų mokyklos iš Aleksandrijos, Kretos ir kitur prašydavo atsiųsti knygų.